

ТИПОВІ СПОСОБИ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ ТА ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ

TYPICAL METHODS OF SCAM, COMMITTED UNDER THE PRETEXT OF PREACHING BELIEFS AND PERFORMANCE OF RELIGIOUS RITUALS

Курята Л.Л., здобувач кафедри криміналістики та судової медицини

Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем, які виникають під час здійснення кримінального провадження за фактами вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів. У роботі розглянуто історичні передумови виникнення нетрадиційних релігійних течій і напрямів, а також фактори, які вплинули на їх формування та спричинили появу такого різновиду шахрайських дій. Досліджено типові способи вчинення шахрайства, які закріплені законодавцем у ст. 190 Кримінального кодексу України та які є базовими для побудови класифікаційної структури їх різновидів залежно від певного критерію (сфера застосування характеристики особи злочинця, використовувані знаряддя та засоби тощо), що вживається для дослідження таких протиправних дій, і подальшого розроблення методів їх виявлення та документування. Установлені найпоширеніші способи шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів, а також запропонована класифікація таких способів залежно від напрямку протиправної діяльності шахраїв:

1. Здійснення продажу адептам певного продукту або духовних послуг, що є обов'язковою умовою вступу (участі, доступу) до діяльності релігійної структури.

2. Використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю та розпоряджатись прибутками на свою користь).

3. Здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів.

4. Створення структур у вигляді фінансових пірамід і забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів.

Розглянуто діяльність окремих псевдорелігійних структур, які здійснювали шахрайські дії під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів, зокрема дії представників «Церкви «Посольство Боже», яку очолював Сандей Аделаджа, «Народного храму» на чолі з Джимом Джонсоном, «АумСінрікьо» й апокаліптичних сект у Німеччині, Японії, Сполучених Штатах Америки, Франції тощо.

Ключові слова: шахрайство, спосіб злочину, релігія, віровчення, розслідування кримінальних правопорушень, кримінальне провадження.

The article is devoted to the study of current problems that arise during the criminal proceedings on the facts of committing fraud under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites. The article considers the historical preconditions for the emergence of non-traditional religious movements and trends, as well as the factors that influenced their formation and caused the emergence of this type of fraud. The typical ways of committing fraud, which are enshrined in the legislator in Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine and which are the basis for building a classification structure of their varieties, depending on certain criteria (scope of use of the characteristics of the offender, use of tools and means, etc.) used to investigate such illegal actions and further develop methods of detection and documentation. The most common methods of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites, as well as the classification of the following methods depending on the direction of illegal activities of fraudsters:

1. Selling a certain product or spiritual services, which is a mandatory condition, access) to the activities of the religious structure.

2. The use of religion to seize power in business (if to be able to manage business activities) and dispose of profits for their own benefit.

3. Carrying out numerous extortions from recruited adherents.

4. Creating structures in the form of financial pyramids and ensuring their activities by attracting material resources of adherents.

The activities of some pseudo-religious structures that carried out fraudulent acts under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites are considered, in particular: actions of representatives of the Church of the Embassy of God, headed by Sunday Adelaja; The People's Temple, led by Jim Johnson, AumSinrikyo, and apocalyptic sects in Germany, Japan, the United States, France, and more.

Key words: fraud, method of crime, religion, doctrine, investigation of criminal offenses, criminal proceedings.

Вступ. Зміна державного устрою, яка відбулась у 90-х роках ХХ століття, стала передумовою послаблення дії державних регуляторів на різні сторони суспільного життя та входження України у світовий релігійний простір, що призвело до поширення в нашій державі нових і нетрадиційних релігійних течій і напрямів, які значно урізноманітнили українську конфесійну карту. Релігія, будучи одним із могутніх важелів управління громадською свідомістю та поведінкою через свій вплив на умонастрій і почуття людей, володіє не тільки значним антикриміногенним, але й криміногенним потенціалом.

Такі докорінні перетворення у сфері суспільних і соціально-економічних відносин призвели до істотних змін у структурі злочинності, а також сприяли збереженню тенденції до її зростання, що характеризується суттєвим розширенням меж і зміною якісних характеристик, які знаходять своє відбиття в нових формах, видах і способах, притаманних такому виду злочину, як шахрайство, в тому числі й вчиненому під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів.

Поява нових, сучасних видів шахрайства, які відрізняються нетрадиційними способами вчинення, зумовлює

необхідність їх комплексного дослідження з метою розроблення за допомогою передових досягнень криміналістичної техніки й тактики, науково-методичних рекомендацій щодо оптимальної організації розслідування, що дозволить запропонувати ефективні прийоми боротьби із цією категорією злочинів і слугуватиме сучасним практичним інструментарієм для слідчого.

Значний внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із визначенням структурних елементів криміналістичної характеристики й проблемам методики розслідування окремих категорій злочинів, зробили такі вчені-криміналісти, як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.М. Биков, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, В.Е. Емінов, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, І.М. Лузгін, Г.А. Матушовський, М.О. Селіванов, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, О.О. Хмиров, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. Безпосередньо проблематику розслідування шахрайства досліджено в наукових працях Д.В. Березіна, А.Ф. Волобуєва, О.В. Волохової, В.І. Гасенка, В.П. Лав-

рова, В.Д. Ларичева, Т.А. Пазинич, Г.М. Спіріна, С.С. Чернявського, С.Ю. Шарова, П.С. Яні й інших.

Разом із тим методика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів, окремо не досліджувалась, актуальні проблеми, які виникають під час розслідування зазначеної категорії злочинів, розглянуті фрагментарно.

Метою статті є дослідження найтипівіших способів вчинення шахрайства під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів із метою вдосконалення практичних рекомендацій щодо використання інформації про спосіб злочину під час розслідування шахрайства, вчинених під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років впала залізна завіса, і до країни линули численні проповідники із закордону. Не відставали й місцеві духовні лідери й гуру. Після переслідування комуністичною владою православної та греко-католицької церков у колективній свідомості громадян утворився величезний кредит довіри до всього релігійного й духовного. Першим, хто підважив цю довіру, була Марина Цвігун, вона ж голова Великого Білого Братства Марія Деві Христос. Рух був есхатологічним й проповідував покаяння перед кінцем світу [1].

Після цього зріс попит на релігієзнавчі експертизи й з'явилися перші дискусії щодо можливості шахрайства в релігії. У 90-ті сформувався стереотип, що всі новітні релігійні рухи – це бізнес-структури, де шахраї від релігії обманюють людей, паразитуючи на їхній вірі [1].

Проблема в тому, що визначити, чи є те чи інше вчення шахрайством, украй складно. Навряд чи якийсь новий месія зізнається в тому, що свідомо обманув послідовників для того, щоби на них заробити [1].

Специфічною особливістю шахрайства з криміналістичного боку, яка суттєво вирізняє зазначений вид злочину від інших злочинів проти власності, є саме різноманітність форм і способів, в яких він проявляється. Обстановка вчинення злочину й обставини, які супроводжують дії злочинця з досягнення злочинної мети, у більшості випадків залишаються схожими на правові відносини, які не мають кримінального характеру, що не дозволяє потерпілому відразу відреагувати на ситуацію та призводить до втрати слідової інформації. А переконання потерпілого про добровільність тих чи інших дій призводить до латентності таких злочинів [2, с. 273].

Аналогічно з посяганнями на здоров'я та життя: під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів виникає проблема відповідальності за посягання на власність осіб, які були піддані спрямованому впливу в ході проповідування віровчень чи виконання ритуальних обрядів шляхом обману або зловживання довірою. Такі неправомірні дії особи передбачені ст. 190 КК України й кваліфікуються як шахрайство, тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [3, с. 147].

Законодавцем у диспозиції ст. 190 Кримінального кодексу (далі – КК) України вже закладені типові способи вчинення такого злочину, а саме обман і зловживання довірою. У п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» зазначено, що «обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) у разі шахрайства застосовується винною особою з метою викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на майно. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на майно» [4, с. 425].

Водночас необхідно зазначити, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину відрізняється від його

кримінально-правового тлумачення, і насамперед це зумовлено різними об'єктами дослідження та завданнями, на які вони спрямовані. У криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює ознаки, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль для пошуку слідів і встановлення інших обставин [2, с. 274].

На думку автора, перераховані типові способи вчинення шахрайства, які закріплені законодавцем у ст. 190 КК України, є базовими, вихідними для побудови класифікаційної структури їх різновидів залежно від певного критерію (сфера застосування характеристики особи злочинця, використувані знаряддя та засоби тощо), який вживається для дослідження таких протиправних дій і подальшого розроблення методів їх виявлення та документування [2, с. 274].

Ураховуючи викладене, доцільно виділити такі напрями протиправної діяльності, пов'язаної із шахрайством, вчиненим під приводом проповідування віровчень і виконання релігійних обрядів [3, с. 147; 5, с. 57–63]:

- створення та підтримка закордонними релігійними центрами деструктивних релігійних осередків, діяльність яких спрямована проти чинного державного устрою, загрожує суспільній моралі, супроводжується порушеннями громадського порядку, завдає шкоди життю та здоров'ю українського народу (наприклад, «Свідки Ієгови» забороняють членам організації переливання крові, що становить загрозу їхньому здоров'ю та життю; «Мормони» вважають, що закони Бога важливіші, ніж закони людського суспільства, що є прямою загрозою державному устрою; «Сатаністи» порушують норми моралі й закону, практикують жертвоприношення тварин, а іноді навіть і людей) [3, с. 147];

- релігійні культу предстваники яких пропагують, а також вчиняють антисоціальні дії, провокують масові заворушення та загибель людей, терористичні акти (наприклад, дії сатаністів, «АумСінрікьо»), апокаліптичних сект у Німеччині, Японії, США, Франції) [3, с. 147];

- кримінальна діяльність деяких закордонних релігійних предстваництв, що полягає в широкому використанні ними матеріальних і фінансових засобів, отриманих у незаконний спосіб (контрабандно ввезені на територію України, передані кримінальними структурами для «відмивання», отримані від тіншового бізнесу тощо), а також непоодинокі випадки вчинення релігійними лідерами протизаконних вчинків (спрямування не задекларованих пожертв на заборонені законом цілі, здирництво, шахрайство, завдання моральної та фізичної шкоди тощо) [3, с. 147]. Одним із прикладів зазначеного напрямку є діяльність організації, створеної в 1994 році Сандеєм Аделаджею, – «Церква «Посольство Боже». Упродовж 2006–2008 років група компаній King's Capital приймала у вірян церкви «Посольства Божого» внески під високі відсотки, але у 2007 році припинила виконувати свої боргові зобов'язання. Сума збитків, що фігурує у справі King's Capital, становила 52 мільйони гривень. Усього у справі визнані потерпілими 612 осіб [6];

- загроза життю та здоров'ю громадян, які є адептами неорелігійних груп закордонного походження, де широко застосовується сучасний психотропний інструментарій для зруйнування вольової сфери людини й формування в неї стійкої залежності від культу за допомогою гіпнозу, екстра-сенсорики, спеціальних хімічних препаратів і навіть фізичного тиску. За даними соціологічного дослідження Інституту соціальної та політичної психології, третині українців відомо про випадки негативного впливу «нетрадиційних» церков на інших людей або на них самих [5, с. 57–63];

- продаж адептам «неякісного товару» шляхом маніпулювання якістю та кількістю інформації, фальшування деяких фактів або укривання істини; приховування частини правди або паралельне подання не існуючих та існуючих фактів як істини; повідомлення двозначної або неконкретизованої інформації; умовчування правди; спотворення та навмисне повідомлення помилкової інформації. Під «неякісним товаром» автор розуміє будь-

яку послугу або інтелектуальний товар, який задовольняє певну потребу або виступає як благо для адепта.

Такий розподіл шахрайських дій, вчинених під приводом проповідання віровчень або з використанням релігійних обрядів, на певні категорії дозволить встановити не лише окремі специфічні й притаманні саме цій категорії ознаки, а й побудувати ефективний алгоритм дій, спрямований на забезпечення швидкого, повного й неупередженого дослідження всіх обставин під час розслідування [3, с. 147].

Ураховуючи викладене, можливо дійти висновку, що шахрайство, вчинене під приводом проповідання віровчень і виконання релігійних обрядів із боку кримінального права являє собою специфічний різновид кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України, а з боку криміналістики є одним зі способів заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Своєю чергою теорія криміналістики й криміналістичне вчення про спосіб злочину надають можливість вести мову про існування в межах зазначеного різновиду шахрайства ряду інших різноманітних прийомів, спрямованих на досягнення злочинної мети.

Так, найбільш типовими й поширеними способами вчинення шахрайства під приводом проповідання віровчень і виконання релігійних обрядів є:

1. Здійснення продажу адептам певного продукту або духовних послуг, що є обов'язковою умовою вступу (участі, доступу) до діяльності релігійної структури.

2. Використання релігії для захоплення влади в бізнесі (тобто отримання можливості керувати підприємницькою діяльністю та розпоряджатись прибутками на свою користь).

3. Здійснення численних матеріальних поборів із завербованих адептів.

4. Створення структур у вигляді фінансових пірамід і забезпечення їх діяльності шляхом залучення матеріальних коштів адептів.

Окремі різновиди способів вчинення шахрайства під приводом проповідання віровчень і виконання релігійних обрядів можливо розглянути детальніше, на прикладі реальних подій, які відбувалися в різний час і в різних країнах:

– «Небесний фонд». Сектанти пропонують вкладати гроші в «небесний банк». Жертва продає квартиру, віддає гроші старшим сектантам. Адептів переконають, що такими речами не можна дорожити. Місце в раю важливіше грошей. І це місце обіцяється замість відданих секті заощаджень і майна. У 70-ті роки була дуже популярна секта «Народний храм», яку очолював Джим Джонсон. Адепти продали житло на його користь, а самого Джонсона вважали «всемогутнім богом» і пішли за ним у джунглі Гаяни. «Бог» заробив десятки мільйонів доларів, а його адепти безкоштовно працювали, спали в бараках, виконували сексуальні примхи свого гуру. Закінчилося все це дуже сумно. У листопаді 1978 року в газетах з'явилися фотографії мертвих тіл 912 членів секти [7];

– «Покупки за надзвичайною ціною». Сектанти зобов'язані викуповувати (а потім безкоштовно роздавати) якомога більше журналів. Вартість такого журналу перевищує його собівартість, як правило, в 10 разів. Приблизно таким чином побудований бізнес кришнаїтів. Вони спочатку дарують випадковому перехожому велику книгу з картинками, а потім просять пожертвувати стражденним по 100–200 гривень [7];

– «Всякі чудеса». Багато галасу справила діяльність секти Григорія Грабового. Вбитим горем батькам, діти яких загинули в Беслані, сектанти обіцяли, що за 39 тисяч рублів Григорій Грабовий воскресить їх загиблих дітей. Причому «чудотворця» позиціонували як Ісуса Христа в другому пришестві. Але бувають і більш нешкідливі варіанти. Наприклад, компанія «Володимир Довгань» (сам він її називає фірма-храм) продає за допомогою мережного маркетингу CD із курсами «для підвищення емоційного стану людини» за \$ 40. Можна сміятися над фразами «я певнений у собі, мої плечі розправлені, я несу людям добро» або над порадою «голосно повторювати ключові слова й активно жестикулювати», але успішність проекту не викликає сумнівів [7];

– «Безкоштовна» допомога». Члени Товариства свідомості Кришни й свідки Єгови займаються розсиланням повідомлень про гуманітарну допомогу. Вони навмання вибирають із телефонного довідника адресу одержувача. Потім жертві відправляють лист: вам присуджений подарунок від солідного міжнародного фонду вартістю півтори тисячі євро. Для його отримання необхідно оплатити доставку. За мінімальними підрахунками, аферисти таким способом заробляли від трьох до п'яти мільйонів рублів на рік [7].

Висновки. Практичне значення отримання інформації про типові способи злочину – в ефективному застосуванні певних алгоритмів дій під час розслідування кримінальних проваджень, які репрезентуються в такій послідовності: «від слідової інформації, отриманої з місця вчинення злочину, до встановлення способу його вчинення; від способу злочину – до встановлення особи злочинця». Досліджуючи способи шахрайства під приводом проповідання віровчень і виконання релігійних обрядів, можливо дійти висновку, що його специфіка полягає не лише в активній участі особи злочинця в механізмі його вчинення, але й в активній участі особи потерпілої, без сприяння якої шахрайство було б неможливим. Особливий зв'язок між злочинцем і потерпілим, які здебільшого входять до однієї релігійної організації, зумовлює наявність не лише взаємозв'язку між цими елементами криміналістичної характеристики й надає можливість ефективно використовувати таку інформацію в процесі розслідування, але й так впливає на поведінку адепта (адептів), що, як наслідок, призводить до повної психологічної залежності адепта від особи злочинця (керівника релігійної організації).

ЛІТЕРАТУРА

1. Горевой Д.О. Шахрайство в релігії: міф чи реальність? 20 липня 2017 р. *Reliab* : вебсайт. URL: <http://reliab.org.ua/shahraistvo-vreligii-mif-chy-realnist/>.
2. Курята Л.Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2018. С. 272–275.
3. Курята Л.Л. Криміналістична характеристика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідання віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1–2. Київ, 2016. С. 145–148.
4. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 рр.) : станом на 26 вересня 2011 р.* / Упоряд. : Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін. Харків, 2011. С. 419–430.
5. Чупрій Л.В. Діяльність релігійних організацій та загрози національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети: Науково-аналітичний щоквартальний збірник*. 10/2011. № 4. С. 57–63.
6. Дорош С.Г. Сандей Аделаджа і 600 ошуканих: хто винен? 4 серпня 2011 р. *BBC News Україна* : вебсайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/08/110804_adeladga_church_charge_sd.
7. Секти та гроші. *Енциклопедія шахрайств та лохотронів*. URL: <https://history.lohotron.in.ua/sekty/sekty-ta-hroshi/>.
8. Дудоров О.О. Проблема єдності судової практики у справах про шахрайство. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2018. № 3. С. 80–97.
9. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 ; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 21 с.
10. Мусяк О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2009. 168 с.
11. Розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди : навчальний посібник / С.С. Чернявський, О.Ю. Татаров, В.В. Черней та ін. Київ, 2013. 179 с.